

УДК 811.161.2'42

ПРОЯВИ АВТОРСЬКОЇ ІНДИВІДУАЛЬНОСТІ В МОВОЗНАВЧИХ ТЕКСТАХ НАУКОВОГО ТА НАУКОВО-ПОПУЛЯРНОГО ПІДСТИЛІВ

Кочукова Н. І.

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

У статті проаналізовано лексичні та стилістичні прийоми, якими послуговуються вчені, щоб дієвіше впливати на читачів, лаконічно розкривати складні наукові поняття. На матеріалі науково-популярних публікацій І. Р. Вихованця досліджено експресивні засоби як прояви авторської майстерності.

Ключові слова: науково-популярний підстиль, наукова мова, авторська індивідуальність, стилістичний ефект, експресивне забарвлення.

Кочукова Н. И. Проявления авторской индивидуальности в лингвистических текстах научного и научно-популярного стилей. В статье проанализированы лексические и стилистические приемы, которые используют ученые-лингвисты. На материале научно-популярных публикаций И. Р. Вихованца исследованы экспрессивные средства как проявление авторского мастерства.

Ключевые слова: научно-популярный стиль, научный язык, авторская индивидуальность, стилистический эффект, экспрессивная окраска.

Kochukova N. I. Demonstrations of author's individuality in linguistic texts of scientific and popular scientific style. The article analyses lexical and stylistic devices, which are used by linguists. Expressive means as manifestations of author's mastery are investigated based on the material of popular scientific publications written by I. R. Vykhovanets.

Key words: scientific language, author individuality, stylistic effect, expressive marking, popular scientific discourse.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Дослідження будь-якого тексту, зокрема наукового та науково-популярного, тісно пов'язане з проблемою мовної особистості, яка в науковій літературі набуває особливого значення, тому що сам лінгвіст як автор тексту бере участь у формуванні мовної особистості реципієнта.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Визначальні риси мовної особистості ученого-гуманітарія в комунікативному, культурологічному, образно-стилістичному аспектах описала І. А. Синиця [9], запропонувавши узагальнений портрет автора науково-гуманітарного тексту XIX ст. Поняття мовної особистості науковця нерозривно пов'язане з поняттям індивідуального авторського стилю, з лінгвокреативністю, з наявністю ідіостильових маркерів. Так, прояви авторської індивідуальності в науковому тексті досліджував П. О. Селігей [8]. Проте засоби індивідуальних уподобань щодо використання тих чи інших мовних одиниць у мовознавчих текстах, зокрема науково-популярного підстилю, недостатньо вивчені, що й зумовило **актуальність** нашої розвідки.

Мета статті – дослідити прояви авторської індивідуальності в мовознавчих текстах наукового та науково-популярного підстилів.

Поставлена мета передбачає розв'язання таких **завдань**, як визначення оригінальних стилістичних прийомів у лінгвістичних текстах, аналіз виражальних засобів науково-популярних публікацій

І. Р. Вихованця, які є взірцем мовної майстерності вченого.

Виклад основного матеріалу дослідження. Довгий час уважалося, що наукова комунікація здійснюється лише з пізнавальною та інформаційною метою, а емотивність їй не властива. Проте сучасна наука, що розвивається в час панування ідей про авторську неповторність, поступово звільняється від надмірної стандартизованості, стереотипності, знеособленості. Як зазначає Н. В. Зелінська, вже у лінгвістичних дослідженнях 70-х рр. ставлення до літературної форми наукових творів принципово змінюється, стає помітною тенденція до «гуманізації» викладу, більша орієнтація на інтереси, потреби й можливості читача, максимальне пристосування спеціального тексту до участі в процесі комунікації [3, 14]. У процесі породження й сприйняття тексту провідна роль належить не лише мовній особистості автора, а й мовній особистості адресата, бо від розуміння ним змісту тексту залежать умови вдалої комунікативної діяльності. Адресат має бути чинником постійної орієнтації автора тексту, впливати на його мовний характер, на розгортання тексту, а також на функціонально-стилістичні особливості мовознавчого дискурсу.

Сьогодні наукове висловлювання сприймається не лише як суха констатація фактів, а як твір, який відображає авторську індивідуальність, соціальний контекст, у якому працює науковець. На думку П. О. Селігея, «надмірна безособовість не тільки засушує науковий текст, а й насичує його духом тоталітарних часів, коли жива, самостійна думка була не в пошані, а творче «я» дослідника всіяко глушили. І не випадково надмір «знеособлений» нау-

ковий виклад виявляється різуче подібним до сумнозвісної новомови, яка теж уникала особистісного начала, прагнула знеособленості, наче знімаючи з мовця відповідальність за сказане...» [8, 13]. Сучасний науковець має прагнути досконалості в усній і писемній формах мовлення, що сприяє найточнішому, найповнішому вияву висловлюваної думки, передає гармонійне поєднання змісту і форми. «Схильність мислити нестандартно – невіддільний складник дослідницького хисту, а нестандартне мислення автоматично породжує нестандартний текст» [8, 20].

Стильове значення науковості пов'язане з характерним лексичним наповненням тексту (термінологія, книжна, абстрактна лексика), із суворо нормативними морфологічними формами, із складними синтаксичними конструкціями. Незважаючи на такі особливості наукового стилю, дедалі частіше висувається вимога врахування суб'єктивного компонента у викладеному новому знанні, згідно з яким важливу роль відіграє особистість автора-науковця. Традиційно нейтральний, стандартизований, безособистісний науковий текст стає об'єктом вивчення суб'єктивних складників наукового пізнання та творчості, уякому яскраво виражені особистісні риси його автора. «Кардинальні відкриття в природничих і гуманітарних науках, – наголошувала Н. П. Непийвода, – можливі там, де стереотипи руйнуються. Відповідно, і твір неординарного вченого своїм мовним оформленням відрізняється від стандартизованих текстів. Яскраво індивідуалізований науковий твір свідчить про те, що його автор – непересічна особистість, яка може силою слова емоційно впливати на читачів» [7, 22].

Сьогодні науковий текст розглядають як джерело не лише наукової інформації, а й уявлення про суб'єкт творчої діяльності. Слушною є думка В. Г. Костомарова про те, що «навіть чи є текст без творчої винахідливості автора», індивідуальна оригінальність якого виражена «в способах застосування мови, у стильових явищах, пов'язаних з інтуїцією, життєвою мудрістю й життєвим досвідом, здоровим глуздом і смаком, творчістю, неперервним суспільно-історичним й індивідуальним морально-інтелектуальним зусиллям» [4, 64–65]. Справедливо зауважує П. Селігей, що «попри стереотипність наукових текстів авторське «я» в них не тільки можливе, а й вельми бажане. Індивідуальність наукового мовлення така ж природна, як індивідуальність особистості, стилю мислення й узагалі мислення» [8, 20].

Своєрідність стилю наукової та науково-популярної літератури з лінгвістики полягає в мовному оформленні наукових результатів. Автори-мовознавці послуговуються не лише стереотипними, а й виразними, експресивно забарвленими засобами і прийомами. Лінгвісти завжди грають першу скрипку у свідомому й доречному використанні виразних засобів мови, творчому вживанні норм слововжитку, граматичних правил, синонімічних і стилістичних багатств.

Так, результатом фразеологічного новаторства в мовознавчому тексті є використання таких стійких словосполук, які виділяються своєю несподіваністю,

влучністю, емоційно-експресивним забарвленням. А творча трансформація надає їм нових експресивних відтінків, посилює виразність. Наприклад: «Лінгвістичні праці Ю. Шевельова засвідчують: якщо вчений – яскрава мовна особистість і добре знається на багатствах мови, йому важко втриматись у **прокрустовому ложі узвичаєних стильових канонів**» (П. Селігей), пор. традиційне: *прокрустове ложе*; «Якщо кому й бракує індивідуальності в науці, так це посередньому, пересічному дослідникові, який звик **бродити второваними стежками**» (П. Селігей), пор. традиційне: *іти второваними стежками* [5, 147]. Серед експресивних явищ, здатних загострювати сприйняття матеріалу, впливати на мислення людини, збуджувати відповідні емоції читачів, вирізняються своєю яскравістю, образністю метафоричні одиниці, розгорнуті аналогії, порівняння, наприклад: «**Стежити за думкою поета завжди цікаво та повчально, а ось переїнятися природністю його діалогу з читачем, відчутти відтінки індивідуальних інтонацій, ледь помітних емоційних реакцій на змістові обертони слова можна лише тоді, коли сам автор задає камертон такої довірчої розмови...**» (С. Єрмоленко); «**Ми не знайдемо в нього прикладів, коли, скажімо, те, що можна висловити одним реченням, розтягується на цілий абзац, а те, що можна вмістити на одній сторінці, розтягується аж на розділ. Фрази стоять тісно притерті, як дві зчеплені шестерні**» (П. Селігей) [5, 147]; «**На їхньому фоні твори Ю. Шевельова постають як дивовижний феномен, приваблюють високою майстерністю. Багато хто визнає: за його текстами відчувається рука яскравої авторської індивідуальності...**» [4, 3]. Важливу актуально значущу інформацію, яка підтримується особистісним ставленням автора до факту, явища втілюють перифрази: «**Та, здається, відсторонений, індіферентний до об'єкта та до адресата науковий дискурс – цей «останній бастион» «нериторичності» – руйнується буквально на наших очах**» [3].

Яскравим виявом креативності, стилістичної майстерності є вміння автора вдало персоніфікувати мовні явища, таким чином збагачуючи виразні можливості наукового мовлення: «**Стежачи, як у тексті змагаються різні погляди й підходи, ми теж несамохіть починаємо їх порівнювати, зіставляти, протиставляти – одне слово, мислити**» (П. Селігей) [5, 147].

На відміну від власне наукового тексту, де експресивні засоби є лише поодинокими вкрапленнями, оригінальними й сміливими авторськими знахідками, у науково-популярних текстах вони органічно поєднані з характерними елементами наукового стилю. Мовознавці, хоч і глибше від інших розуміються на мові, не так часто бувають вишуканими стилістами [8, 6]. Тому завжди заслуговують на увагу науково-популярні публікації тих учених, які вирізняються серед інших надзвичайною стилістичною майстерністю, яскравою авторською індивідуальністю, умінням зацікавити читача предметом дослідження, розвитком теми та переконливістю аргументів. Саме такими працями збагатив українську науково-популярну літературу відомий лінгвіст

Іван Романович Вихованець («У світі граматики» (К. : Радянська школа, 1987. – 191 с.), «Тайна слова» (К. : Радянська школа, 1990. – 284 с.), «Розмовляймо українською» (К. : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2012. – 160 с.)). Ще на початку двадцять першого століття науковець «ініціював постановня своєрідного науково-популярного жанру – мовної мозаїки» [2, 152]. На думку А. Загнітка, «новаторство Івана Вихованця є логічним і природним продовженням напрацьованого ним бачення поширення найновіших наукових ідей з-поміж широкого загалу тих, хто активно цікавиться питаннями лексичного і граматичного ладу української мови, прагне удосконалити свої знання стилістичної норми та працює над культурою мови і мовлення» [2, 152]. Праці Івана Вихованця є надзвичайно актуальними не лише своїм змістом і висвітленими проблемами, а й виразними стильовими та художніми засобами, якими послуговується автор. Проаналізуємо деякі з них, бо чимало стилістичних прийомів потребують окремого опису.

Своєрідним виявом мовної індивідуальності є прагнення автора вести невимущену дискусію, надаючи таким чином експресивності текстові. Такий ефект діалогізму досягнуто за участі різноманітних синтаксичних прийомів. Зокрема, введенню *запитань – відповідей*. Часто саме заголовок містить проблемне питання, яке інтригує читача й змушує заглибитися в подальший текст, аби віднайти правильну відповідь. Напр.: «*Більше ста осіб чи понад сто осіб?*», «*Навіщо поставляти, якщо треба постачати*», «*Разом з тим чи водночас?*», «*Дозвольте запитати: «Чи наступаюче буває свято?»*», «*Питаєте ви. Питаю я: «Чи варто носити ім'я?»*» Автор прагне надійно заволодіти читачькою увагою.

Розмовні елементи щедро збагачують виразні можливості науково-популярного письма. Тож не дивно, що І. Вихованець їх вміло використовує в мовознавчих етюдах: «*Наше телебачення, а почасти й радіомовлення постачає мовні «перли» на кшталт заключати договори. Це вже настільки суржикова продукція, що хоч сядь та й плач. А хіба важко по-людськи висловитися, тобто мовити укладати договори, угоди тощо?!*» [1, 62]; «*І раптом ці граматичні гаразди руйнує та сама сполука з приїменником з-за, але у причинному значенні*» [2, 64]. Розмовність «допомагає встановити незримий контакт із читачем, зняти в того психологічний бар'єр. Розмовні елементи дають змогу уникнути монотонності, досягти більшої виразності, привнести у виклад оповідність, невимущену інтонацію» [8, 12]. Наприклад: «*Люблю мудру пораду – заглядати у словники. Ось і цього разу закортіло перегорнути сторінки тлумачного словника, аби переконатися у стильових і стилістичних спроможностях милозвучного слова довілля. Та ба! Не*

поталанило... Кинувся до «Великого тлумачного словника сучасної української мови... Також нема! Переглянув матеріали Інституту української мови НАН України. І тут нема!.. У чому річ?» [1, 54]; «*Але вряди-годи окремі працівники метро, які не опанували норм української мови на «підземних курсах», торохнуть оте суржикове: «Прискорюйте висадку і посадку!»* [1, 37]. Персоніфікація мовних понять, явищ, термінів поживає виклад, водночас впливаючи не лише на розум читача, а і на його емоції: «*Нерідко мовці сплутують слова змістовий і змістовний, не бачать відмінностей між ними, помилково вживаючи одне замість іншого. Здавалося б, відмінність між словами невелика. Мовляв, їх розрізняє тільки суфікс -н-. Маленький, незначний, а який показує норев, потужність, силу!*» [1, 65]; «*Що чинити зі смислом?! А й справді, що чинити з цим словом?! Воно такою мірою розхоробрилося, що майже скрізь заступає, поборює своїх побратимів – слова-синоніми*» [1, 124]; «*Спішать безпосередньо з якоїсь мови, і не безпосередньо, а через мову-посередника, тепер – здебільшого через російську мову*» [1, 28].

Стилістичний аналіз мовознавчих етюдів І. Вихованця показує, що автор часто вдається до використання жартівливих римованих рядків у заголовках, що сприяє легкому засвоєнню читачем рекомендацій щодо складних уживань в українській мові: «*Що за шум?! Що за гам?! Ох! Та ах! Хтось там ходить по полях, а треба – по полях!!!*» [1, 104]; «*Не радимо нікому ставити зайву кому*» [1, 61]; «*Радить навіть онук: Не вживаймо важкомовних сполук*» [1, 30]; «*Наш бюлетень готує часний чи нечасний день*» [1, 30]; «*Те саме – не одне і те ж... Авжеж, добродії, авжеж...*» [1, 93]; «*Сполуки сьогоднішній день уникаймо, а слів сьогодні й сьогодні не забуваймо*» [1, 130]. Авторська індивідуальність І. Вихованця проявляється в оригінальних метафорах, «мовних родзинках» стилю науковця: «*Іноді з суржикових хащів вихоплюють якесь слово, нехтуючи літературні відповідники*» [1, 129].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, мовознавчий текст власне наукового підстилю є наслідком мовотворчого процесу. Йому притаманні як ознаки стереотипності, так і прояви авторської індивідуальності. Серед поширених мовних засобів і прийомів виділяємо такі, як метафора, розгорнуті аналогії, порівняння, трансформовані фразеологізми тощо. Мовознавчі етюди І. Вихованця є взірцем стилістичної майстерності, яскравої авторської індивідуальності, вміння бути доступним для реципієнта, вправно послуговуватися різнобарв'ям лексичних, граматичних, стилістичних засобів. Перспективним є подальше вивчення мовної практики вчених-лінгвістів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Биби́к С. П. Диференційні ознаки розмовно-побутового стилю літературної мови / С. П. Биби́к // Українська мова. – 2011. – № 4. – С. 22–31.
2. Вихованець І. Р. Розмовляймо українською: мовознавчі етюди / І. Р. Вихованець. – К. : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2012. – 160 с.
3. Зелінська Н. В. Який він, науковий стиль? / Н. В. Зелінська // Культура слова. – 1990. – Вип. 38. – С. 13–17.

4. Костомаров В. Г. Наш язык в действии. Очерки современной русской стилистики / В. Г. Костомаров. – М., 2005. – 287 с.
5. Кочукова Н. І. Прийоми і засоби вираження авторської індивідуальності в мовознавчих текстах / Н. І. Кочукова // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна» : збірник наукових праць. – Острого : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2014. – Вип. 44. – С. 146–148.
6. Мех Н. О. Науковий стиль / Н. О. Мех // Українська лінгвостилістика ХХ – початку ХХІ ст.: система понять і бібліографічні джерела. – К. : Грамота, 2007. – С. 251–255.
7. Непийвода Н. Ф. Автор наукового твору: спроба психологічного портрета / Н. Ф. Непийвода // Мовознавство. – 2001. – № 3. – С. 11–23.
8. Селігей П. О. Юрій Шевельов – майстер наукового стилю / П. О. Селігей // Українська мова. – 2010. – № 4. – С. 3–21.
9. Синиця І. А. Мовна особистість автора у науково-гуманітарному тексті ХІХ ст. (комунікативний, культурологічний, образно-стилістичний аспекти) : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. А. Синиця ; НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні. – К., 2007. – 36 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Вихованець І. Р. Розмовляймо українською: мовознавчі етюди / І. Р. Вихованець. – К. : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2012. – 160 с.
2. Єрмоленко С. Я. Весь у слові, як у сповиткові / С. Я. Єрмоленко // Культура слова. – Вип. 74. – С. 6–13.
3. Зелінська Н. В. Нова модель наукової комунікації і дискурс / Н. В. Зелінська // Електронна бібліотека Інституту журналістики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&=1071>.
4. Селігей П. О. Юрій Шевельов – майстер наукового стилю / П. О. Селігей // Українська мова. – 2010. – № 4. – С. 3–21.